

HİTİT İMPARATORLUĞUNUN YIKILIŞINDA KÜÇÜK KRALLIKLARIN ROLÜ

I. Şuppiluliuma ile başlayıp ardı ardına gelen başarılı krallar sayesinde Hitit Devleti, Önasya'nın en güçlü devletlerinden birisi oldu. III. Hattuşili'nin II. Ramses ile yaptığı Kadeş Barışı (M.Ö.1270) ile Suriye toprakları iki ülke arasında paylaşılmış, böylece Mısır ya da Mitanni Devletlerini arkalarına alarak Hatti'ye karşı isyan eden Kuzey Suriye'nin devletleri etkilerini kaybetmişler ve Hitit Devletine bağlı krallıklara dönmüşlerdir. Ayrıca, Hitit Devletinin Kuzey Suriye'deki kolu olan Kargamış Krallığı, bizzat Şuppiluliuma'nın oğlu Biyaşili (Şarri-Kuşuh)'un ahvadı tarafından idare edilmektedir. Kargamış kralları, hem Kuzey Suriye'yi denetim altında tutuyor, hem de Asur Devletinin faaliyetlerini izliyordu. Hitit Devletinin düşmanları, batıdaki Arzawa ülkeleri ile kuzeydeki Kaşkalardır. Bu arada gittikçe güçlenen ve M.Ö.1270 yılında Mitanni Devletini yıkan Asur Devleti tehlike oluşturmaktadır. Nitekim, IV. Tuthaliya zamanında, Asur kralı I. Tukulti-Ninurta ile Nihriya'da bir savaş olmuş, Asur kayıtlarına göre Fırat Nehrini geçen Asur kuvvetleri 28800 Hititliyi esir olarak götürmüşlerdir.¹

Hitit Devleti çok güçlü olduğu bir dönemde aniden yıkıldı.² Elbette her devletin yıkılışında, yıkımı hazırlayan bir takım sebepler vardır. Bilimadamları, aşağıda sıraladığımız maddelerden bir ya da birkaçını, Hitit Devletinin yıkılmasının sebepleri olarak öne sürmektedirler:

1. Kuraklık ve kuraklığın sebep olduğu kıtlık,
2. Ekonomik durumun kötüleşmesi,
3. Düşman ülkelerinin sürekli saldırıları,
4. Ülkede yaşayan halkların çeşitli ırklara mensup olması,
5. Hitit devletinin deniz gücünün olmaması,
6. Güvenliğin feodal sisteme dayanması.

1. Kuraklık ve kuraklığın sebep olduğu kıtlık ; Anadolu'da kuraklık ve kuraklığa bağlı olarak tarımsal üretimin azalması, zaman zaman görülen ve günümüze kadar süregelen bir olaydır.³ Kıtlık insanların oturdukları bölgeleri terketmelerine sebep olmaktadır. Yiyeceğin az olması nedeniyle halk kötü beslenmekte, bu da insanları

¹ Singer 1975; Kinal 1987 s. 120.

² Gurney 1972 s. 39; Goetze 1980 s. 266; Kinal 1987 s. 125 vd.

³ Ünal 1977 s. 434-7; Gorny 1989 s. 91-2; Sevin 1991 s. 57.

hastahlara karşı dayanaksız kılmakta, bu nedenle kişiler ölmektedir. Bu durum bazı yerleşmelerin ortadan kalkmasına veya nüfusun azalmasına yolaçmaktadır. Böylece devletin asker toplaması güçleşecektir. Etrafı her zaman düşmanlarla çevrili olan Hitit devleti için bunun büyük bir sorun olacağı kuşkusuzdur. Bu nedenle Hitit Devleti'nin son krallarının Mısır ve Ugarit'ten hububat istedikleri görülmektedir.⁴

2. Ekonomik durumun kötüleşmesi; Neve, Boğazköy-Yukarı Şehir'de Tapınak Mahallesi'nin son evresinde (O.St.1), mahallenin dinsel karakterinin azaldığını söyler.⁵ Söz konusu yapılar, atölye ve depo olarak kullanılmaya başlanmıştır. Neve bunu, kötüleşen siyasal ve ekonomik duruma bağlamaktadır. Biz de ekonomik durumun kötüleşmesinde, başarısız savaşlardan dolayı ganimetlerin azalmasının, tapınak inşaat masraflarının ve Hitit ülkesinde ticari faaliyetlerinin zayıf olmasının da etkisi olduğunu eklemek istiyoruz.⁶

3. Düşman ülkelerinin sürekli saldırıları ; Kinal, Anadolu'daki kavimlerin dil ve ırk bakımından aynı olmaması nedeniyle, devamlı isyan çıktığını söyler.⁷ Kuzeyde kabileler halinde yaşayan Kaşkalar birtürlü hakimiyet altına alınamamıştır. Batıdaki Luvi kökenli Arzava devletleri, bazen Ahhiyava devletinin de desteğini alarak Hitit devletine baş kaldırmaktadırlar.⁸ Ayrıca kendi aralarındaki sürtüşmelerde, Hitit kralının bazen araya girmesi, taraf olması veya kendi çıkarı için kendine sığınan kralları desteklemesi gerekmektedir. Bu da sık sık savaş çıkmasına sebep olmaktadır. Hitit kralları, savaştan kaçınmak ve bir müttefik kazanmak için de kız ya da kızkardeşlerini gelin olarak düşman ülkelerin krallarına vermektedirler.⁹ Doğu ve güneydeki Hurri kökenli krallıklar zorla denetim altına alınmıştır. Örneğin Küçük bir devlet olan İşuva krallığı bile Hatti'yi çok uğraştırmıştır.¹⁰

4. Ülkede yaşayan halkın çeşitli ırklara mensup olması ;¹¹ Hitit halkı , yani kendi değişleriyle Neşahılar dışında, Anadolu'da başka kavimler de vardı. Bunlardan en önemlisi Hatti halkı idi. Alaca Hüyük kral mezarları eğer bu krallara ait ise, Hattiler zengin ve yüksek bir kültüre sahip idiler. İlk önce Hatti ülkesini fetheden Hitit kralları, bu halk üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Hatta Ünal'a göre¹², Hitit kralları, Hattililere ait kentleri siyasal, askeri ve kültürel sebeplerle birer birer yok etmişlerdir. Neşahılar, Eski Anadolu'nun bu gelişmiş toplumunu içlerinde eritmişler, Hattuşa'yı kendi

⁴ Singer 1987 s. 415-7.

⁵ Neve 1990 s. 29-30.

⁶ S.Özkan, Önasya'da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri, *Tarih İncelemeleri Dergisi* X, 1995 s. 211-18.

⁷ Kinal 1987 s. 123-6; Hawkins 1994 s. 94.

⁸ Bittel 1950 s. 74.

⁹ Gurney 1972 s. 29; Darga 1984 s. 57 vd.

¹⁰ Garstang 1972 s. 40-1; Gurney 1972 s. 29.

¹¹ Kinal 1987 s. 125.

¹² Ünal 1995 s. 367.

başkentleri yapmışlar ve hatta Hitit kralları 'Hatti Ülkesi Kralı' ünvanını da sahiplenmişlerdir. Elazığ'dan Adana'ya kadar uzanan alanlarda küçük krallıklar halinde yaşayan Hurri kavmi de M.Ö. İkinci Binyılın ortalarından itibaren, Filistin, Mısır ve Anadolu'ya yayılmışlardır.¹³ Hitit Devleti'nin zayıf bir zamanında olan bu göç yıkıcı olmamıştır. Hurriler Hitit Devleti'ni siyasal olmasa da dinsel açıdan çok etkilemiştir.¹⁴

Neşalı, Hattili ve Hurrili topluluklardan oluşan Hitit ülkesine, ayrıca askeri seferlerden ele geçirilen sivil halk (NAM.RA)¹⁵ da ülkeye getirilmektedir. I.Şuppiluliuma'nın yeğeni olan prens Hutubiyanza, Pala-Tumana ülkesini fethetmiş ve Pala halkını başkente yollamıştı.¹⁶ II. Muşili de Kaşka'ların bir kısmını ülkeye yerleştirmiştir.¹⁷ Aynı kral Arzava seferinden esir ettiği Luvi'leri ülkesine getirip tapınak ve saraya ait vakıf arazilerinde iskân ettirmiştir. Halk da bu insanları evlerine götürmektedir. Luvilerin, Hititlilere kendi hieroglif yazısını verecek kadar, ülkeye nüfuz ettiklerini söyleyebiliriz. Diğer bir halk da Lukkalalar olup onlar da Aşağı Ülke'nin güneyinde yaşıyorlardı.

Zorla yurtlarından edilen bu halklar, devleti içeriden vurmak için ülkenin zayıflamasını gözetiyor olmalıydılar sanırız.

5. Hitit Devletinin deniz gücünün olmaması ; Bu görüş Sandars tarafından öne sürülmüştür.¹⁸ Gerçekten de II.Şuppiluliuma, Deniz Kavimleri'ne karşı savaşa gittiği zaman kullandığı gemiler, Ugarit ve Lukkalılara aitti.¹⁹ Bir kara devleti olan Hitit Devleti'nin kıyı bölgelerinde Hititli olmayan kavimler yaşamakta idi. Antalya'da Lukkalılar, Kizzuvatna'da Hurri ve Luviler, Suriye kıyılarında Batı Samileri oturmaktadırlar. Ticaretle uğraşan bu kavimlerin kendi donanmaları vardı. Hititliler, bu nedenle, sözkonusu ülkelerin donanmalarına muhtaçtılar. Donanmanın yokluğu, deniz aşırı toprakların (Alaşiya=Kıbrıs) ve kıyı bölgelerin elden çıkmasıyla sonuçlanabilir. Bu da Hititliler için Mısır ile olan bağlantının kopmasına yolaçar. Böylece, belki de kıtlık yıllarında gerekli olan hububatin yurda getirilmesi mümkün olamamıştır. Şayet böyle olmuş ise, Hitit Devleti zor durumda kalmıştır.

¹³ A.Alpman, Hurriler, *Tarih Araştırmaları Dergisi* XIV-25, 1982 s. 295 vd.

¹⁴ Hawkins 1972 s. 429, I.Şuppiluliuma, Kargamış'ı fethedince 3330 Hurri'yi Hattuşa'ya götürmüştür. Darga 1992 s. 12.

¹⁵ S.Alp, Hititlerde Sosyal Sınıf Nam.Ra'lar ve ideogramının Hititçe Karşılığı, *Bellekten* XIII, 50, 1949 s. 246-270.

¹⁶ H.Ertem, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tummana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu üzerine Yeni Denemeler*, Ankara 1980, s. 7, 51, 59.

¹⁷ Mellaart 1986 s. 218, yaklaşık yüzbin kişi.

¹⁸ Sandars 1978 s. 140.

¹⁹ a.y. s. 142-3.

6. Güvenliğin feodal sisteme dayanması ; Hitit Devleti'nin kralları, ülkeyi tanrı adına yönetiyorlardı. Tavananna da ona bazı işlerde yardım ediyordu.²⁰ Prensler de rahip veya saray görevlisi (GAL.MEŞEDİ, SAQI gibi) olarak görev alıyorlardı. Labarna'dan itibaren prenslerin, bazı şehirlere vali olarak atandığını görüyoruz.²¹

I.Şuppiluliuma dönemine gelindiğinde ilk kez prensler, "küçük kral" olarak tayin edilmişlerdir. Rahip Telipinu Halpa'ya, Biyaşili (sonra Şarri-Kuşuh) de Kargamış'a küçük kral yapılmışlardır. Şuppiluliuma'nın amacı, Kuzey Suriye bölgesini denetim altına almak, Mısır ve Mitanni devletlerinin hareketlerini daha iyi izlemektir. Zamanla Kargamış'ın egemenlik alanı genişletildi. Halpa kralı Telipinu'nun oğlu Talmi-Şarruma'nın ölümünden sonra, muhtemelen soyu kesilmişti. Bu nedenle, Halpa ülkesi de Kargamış'a verildi.²² M.Ö.1270 yılında Asur kralı I.Salman-esser'in Mitanni Devletini yıkması üzerine, toprakları Asur Devletinin eline geçti. Fakat en azından bugünkü Bozova-Suruç bölgesinin Kargamış'a bağlı kaldığını gösteren bir delil de Lidar Höyük bullalarıdır.²³ Kargamış, Malatya'dan Meskene'ye kadar uzanan bir bölgeyi denetim altında tutuyordu. Batıda sınır Antakya'da Akdeniz'e ulaşıyordu.²⁴

Hatti ülkesinin idari bölgeleri²⁵ şunlardır;

1. Yukarı Ülke; kabaca Amasya, Tokat ve Sivas illerini kapsıyordu. Başkenti Amasya ile bir tutulan Hakmiş kenti idi.

2. Aşağı Ülke; yaklaşık olarak Kayseri'den Konya'ya kadar uzanan bölgedir. Yönetim merkezi de yeri bilinmiyen Tarhuntaş kenti idi.

İki bölge arasında kalan bölge ise doğrudan başkent Hattuşa'ya bağlıdır. Ülke içinde ayrıca bağlı krallıklar (Ugarit, Amurru, Hayasa ...) da vardır. Kargamış, Hitit kral sülalesinden kişilerce yönetildiğinden bağlı krallıklar arsında ayrı bir yeri vardır.

II. Muvatalli, Suriye ve Mısır ile savaştığı sıralarda, onu en çok korkutan Kaşkallı düşmana karşı, kardeşi Hattuşili'yi Yukarı Ülke valiliğine atadı. Kendisi de başkenti, tüm alametleriyle birlikte Aşağı Ülke'nin yönetim merkezi olan Tarhuntaş'a taşıdı.²⁶

Kadeş savaşından sonra başkentin tekrar Hattuşa'ya taşınması II. Muvatalli'nin oğlu III. Murşili (Urhi-Teşup) zamanında oldu. Murşili, bir süre sonra, eskiden Yukarı Ülke valisi olan Arma-Datta'nın kıskırtması üzerine, amcası Hattuşili'yi görevden almak

²⁰ Bin-Nun 1975; Darga 1984 s. 23 vd.; Memiş 1993.

²¹ Gurney 1972 s. 21-2.

²² Çünkü bir daha Halpa krallığından söz edilmemektedir.

²³ D.Strenhagen, Ein Königsiegel aus Kargamis, *Mitteilungen der Deutsche-Orient Gesellschaft* 118, 1986 s. 183-90 ; Hawkins 1988.

²⁴ Hawkins 1988 s. 108.

²⁵ Kinal 1987 s. 141.

²⁶ Tarhuntaş'a'nın yeri hakkındaki görüşler için bkz. Alp 1995 s. 12 vd. Alp s. 22-3'de bu kenti Kızıldağ'a yerleştirmektedir.

isteyince ortalık karıştı. Hattuşili, Kaşkahılarla yapılan mücadelelerde ve Kadeş Savaşı sırasında kazandığı başarılar nedeniyle kendini üstün görüyordu. Meşru kral tarafından görevden alınmasını hazmedemedi ve krala karşı isyan etti. Onu devirerek kendisi Büyük Kral oldu.²⁷ Hattuşili'nin Müdafaaanamesi adı verilen metinde (CTH 81) Hattuşili kendisini haklı göstermeye çalışmaktadır. Oysaki kendisi tahtı zorla ele geçiren bir gasıptan başka birşey değildir. O kendisine verilen nüfuzu kötüye kullanmış, Hitit Devleti'nin sonunu hazırlayan olayların temelini atmıştır.

Murşili tahttan indirilse bile, Telipinu Kanunu'na göre, onun kardeşi olan ve o sırada muhtemelen Tarhuntäşa-Aşağı Ülke kralı görevinde bulunan Kurunta kral olmalı idi. Ama Hattuşili, Büyük Kral olmak suretiyle onun da hakkını yemiş oldu. Kurunta'nın bu olaya nasıl bir tepki göstermiş olduğunu bilemiyoruz. Hattuşili, onunla iki kez andlaşma yapmıştır.²⁸ Ama Kurunta'nın tahtı ele geçirmek için fırsat kolladığını görüyoruz.

Boğazköy'de 3. Tapınak'ta bulunan bullalar ile Hatip kaya kabartması, Kurunta'nın bu fırsatı yakaladığının delilleridir.²⁹ Kurunta, III. Hattuşili'nin oğlu IV. Tuthaliya'nın tahta çıkmasından sonra, Hattuşa'ya saldırıp Büyük Kral olmuştur.³⁰ Neve, Yukarı Kent'teki ilk tahribatın (O.St.4) Kurunta'nın başkenti ele geçirmesi sırasında olduğunu söyler. Tuthaliya ile yaptığı andlaşma metninin yazıldığı tunç tableti Sfenksli Kapı'nın yanına gömdürenin de o olduğunu da ileri sürer. Büyük Kral olan Kurunta'nın kraliyet süresini bilemiyoruz. Dinçol, Kurunta'nın uzun bir süre tahta kaldığını düşünmektedir.³¹ Hatip kaya anıtının, Büyük Kral olma başarısını göstermek amacıyla yaptırdığını da eklemektedir. Kaya anıtının yapım süresini gözönüne alırsak, Kurunta'nın kraliyet süresinin on yıldan daha az olamayacağını sanıyoruz. Bu arada Tuthaliya, ya Hattuşa dışına kaçtı ya da Hattuşa'da kalarak durumun kendi lehine dönmesini bekledi.

Nitekim Tuthaliya, bir süre sonra tahtı Kurunta'dan geri aldı. Ama onu cezalandırmadı ve tekrar Tarhuntäşa kralı yaptı.³² Taht üzerinde hakkı olan Kurunta'yı teskin etmek istedi ve bir daha taht üzerinde hak iddia etmemesi için onu uyardı.

Böylece Aşağı Ülke (Tarhuntäşa) yönetim bakımından Kargamış gibi ayrıcalıklı bir bölge olarak varlığını sürdürdü. Bu durum IV. Tuthaliya'nın bu topraklarda eser yaptırmasına engel değildi. Emirgâzi, Köylütolu, Yalburt ve Eflatunpınar anıtları onun tarafından inşaa ettirilmiştir.³³ Bu anıtları yaptırmakla, Büyük Kral Tuthaliya, adeta

²⁷ Kinal 1987 s. 119; Akurgal 1989 s. 97; Hawkins 1994 s. 91.

²⁸ van den Hout 1989 s. 108 vd.

²⁹ Neve 1987 s. 402 res. 20a,b; Otten 1988 s. 5 res. 1; Neve 1990 s. 23; Dinçol 1996 s. 8-9.

³⁰ Neve 1987 s. 404'deki çizelge; Neve 1990 s. 24; Hawkins 1994 s. 91,

³¹ Dinçol 1996 s. 9'da eserin yapıldığı yerin Tarhuntäşa'nın dışında kaldığını söylemektedir.

³² Otten 1988 s. 3-7; Neve 1990 s. 23.

³³ Darga 1992 s. 186.

Tarhuntaş Ülke'sinde hakimiyetini göstermek istemiştir. Kurunta bir zaman sonra ölmüş ve yerine, Kurunta ile akrabalığı belli olmayan Ulmi-Teşub kral olmuştur. Tuthaliya onunla da iki kez andlaşma yapmıştır.³⁴

Muvatalli soyunun taht üzerindeki hak iddiası bir müddet sonra tekrar ortaya çıktı. Kayıtlara göre III. Arnuvanda'nın çocuğu olmadığından kardeşi II. Şuppiluliuma, Büyük Kral oldu. Mellaart'a göre III. Arnuvanda'nın oğlu, Hawkins'e göre Kurunta'nın (yani Muvatalli) soyundan gelen Murşili adlı Tarhuntaş kralı ayaklandı.³⁵ Beyköy ve Güney Kale yazıtlarına göre II. Şuppiluliuma, Murşili'yi yendi ve içlerinde Tarhuntaş'nın da bulunduğu bazı şehirleri ele geçirerek tahrip etti.³⁶

Ama Şuppiluliuma'nın başarısı kısa sürdü. Mira ve Kuvaliya beyi olan Kupanta-Kurunta'nın desteğini alan Murşili, Hatti kuvvetlerini Kızılırmak'ın doğusuna attı. Bu iç kargaşayı fırsat bilen Kaşkalar saldırıya geçerek, zayıf durumda bulunan Hattuşa ve diğer şehirleri zapt ederek Hitit İmparatorluğunu ortadan kaldırdılar.³⁷ Belki Murşili Hattuşa'ya karşı Kaşkalarla işbirliği etmiş olabilir. Muhtemelen Şuppiluliuma bu sırada öldü ve yerine geçecek bir oğlu da bulunmuyordu. Kaşkalar Hatti ülkesini işgal ettiler. Bunun üzerine Murşili de Tarhuntaş'da Büyük Kral olarak tahta çıktı. Kargamış, bu sıralarda Deniz Kavimlerinin saldırılarıyla uğraştığından Hattuşa'nın yardımına koşamazdı. Hawkins bu olaydan sonra Kargamış krallarının da Büyük Kral ünvanını taşıdıklarını söyler.³⁸ Böylece Hitit İmparatorluğu ikiye ayrılmıştır,³⁹ İç Anadolu'nun güneyinde Tarhuntaş Krallığı ve Malatya'dan Meskene'ye kadar uzanan bölgede Kargamış Krallığı.

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasındaki asıl sebep, ülkenin prenslerin yönetiminde bazı eyaletlere bölünmesidir. Bu prenslere büyük bir imtiyaz verilmiştir. Merkezi hükümetin otoritesi gittikçe zayıflamış, daha çok dini işlerle ilgilenen krallar, ülkenin parçalanmasına mani olamamışlardır. Özellikle III. Hattuşili'nin, asıl kral olması gereken III. Murşili ve Kurunta'nın hakkını gasp etmesi, bir iç isyanın çıkmasına, bu da devletin parçalanıp yıkılmasına sebep olmuştur.

Hitit Devleti'ni yıkan kavim yada kavimler hakkında değişik görüşler mevcuttur. Ege Göçleri, ya da diğer bir deyişle, Deniz Kavimleri'nin akınlarıyla yıktıkları görüşü yavaş yavaş zayıflamaktadır.⁴⁰ Bittel bu görüşe karşı çıkmış⁴¹, Deniz Kavimleri'nin akınlarının Hitit başkentine kadar uzanamıyacağını belirtmiştir. Ona göre, Hititliler

³⁴ van den Hout 1989 s. 114.

³⁵ Hawkins 1992 s. 270; Mellaart 1993 s. 420; Hawkins 1994 s. 93; Alp 1995 s. 22-3.

³⁶ Hawkins 1990 s. 313; Mellaart 1993 s. 420.

³⁷ Bittel 1950 s. 75; Barnett 1967 s. 417; V. Sevin, *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si*, İstanbul 1991 s. 57.

³⁸ Hawkins 1994 s. 92, Talmi-Teşub'un oğlu Kuzi-Teşub'tan itibaren.

³⁹ Hawkins 1988 s. 107-8; Mora 1992 s. 389; Hawkins 1994 s. 93.

⁴⁰ Kinal 1987 s. 125; Memiş 1989 s. 67.

⁴¹ Bittel 1950 s. 74.

Deniz Kavimleri'nin göçleri ile aynı zamanda meydana gelmiş büyük bir hareketin sonucunda yıkılmıştır. Mısır metinlerine göre⁴², Deniz Kavimleri hem karadan hem de denizden gelmişlerdir. Bu halklar Yunanistan, Adalar ve Batı Anadolu'da yaşayan kavimlerdir. Genellikle Akha ya da Miken olarak bilinen bu kavimlerin yaşam tarzları denize bağlıdır. Bu nedenle, kuzeyden inen Dor güçlerinin önünden kaçarak, kendi ticaret kolonilerinin bulunduğu Anadolu, Suriye, Filistin kıyıları ve Kıbrıs'a doğru göç etmişler ve buraları zorla ele geçirmişlerdir. Bu istiladan bir tek Mısır kurtulabilmiştir. Özellikle denize bağlı bir yaşam süren bir kavmin, Hitit başkentine kadar uzanan bir seferi yapmaları beklenemez.

Götze de bu hareketin Ege Göçleri'nden ziyade, Kuzey Balkanlardan kaynaklandığını söyler.⁴³ Diğer bir değişle Hititlileri yıkan Phryg kavmidir. Bunun nedeni I. Tıglat-Pileser'in Alşe (Alzi) ülkesinde Muşki kralı Mita ile yaptığı savaşta adı geçen Mita'nın Phryg kralı Midas'ın adına benzemesidir.⁴⁴ Troya VIIa tabakasının Akhalarca tahrip edilmesi sonucunda, Balkanlarda bekleyen Phryg, Mys ve Bithyn'ler kalabalık gruplar halinde Boğazları aşarak Marmara Denizi'nin güney ve doğu kısımlarına yerleşmişlerdir.⁴⁵ Zamanla Kızılırmak ve Orta Karadeniz Bölgesi'ne yayılmışlardır. Yerleştikleri bölgede oturan Luvileri yerlerinden ettiler. Luviler de doğuya doğru göç ederek Konya'dan Kargamış'a kadar uzanan bir alana yayıldılar. İç Anadolu bölgesine yerleşen Luviler, bir zaman sonra Tarhuntaş Krallığı'nın egemenliğine son vererek, II. Binde Batı Anadolu'da olduğu gibi, burada da birkaç krallık halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁴⁶ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hitit Devleti'ni Mira-Kuvaliya, Tarhuntaş ve belki Kaşka ortak kuvveti yıktı. Bu sırada batıdan gelen Phrygler de bu kargaşalıktan faydalanarak Hitit şehirlerini ele geçirdiler.

Anadolu'nun güneybatı kısımları fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Lider varlıklarını devam ettirmişler ve Phryglerin yıkılmasından sonra da yeni bir siyasal güç olarak ortaya çıkmışlardır.⁴⁷ Bunlardan bir grup olan Etrüskler (Thyrrenler)'in bir kısmı da İtalya'ya göç etmişler ve Anadolu kültürünü oraya taşımışlardır.⁴⁸

Hitit Devleti'nin yıkılış tarihi hakkındaki tahminler, özellikle Mısır firavunu III. Ramses'in kayıtlarına dayanmaktadır.⁴⁹ Buna göre Hatti, Arzava, Kizzuvatna, Alaşiya ve Kargamış'ı yıkan ikinci büyük göç, M.Ö. 1186 tarihinde vuku bulmuştur. Tüm bu ülkelerin aynı anda yıkılmaları mümkün görünmemektedir. Son yıllarda Meskene'de

⁴² Sandars 1978 s. 115 vd.

⁴³ Götze 1957 s. 184; Mallory 1989 s. 31.

⁴⁴ Gurney 1972 s. 38; Kinal 1987 s. 234.

⁴⁵ Garstang 1929 s. 10-11; Çapar 1987 s. 22; Akurgal 1989 s. 136 vd. 321; Yakar 1983 s. 8vd.

⁴⁶ Hawkins 1982 s. 237 vd.

⁴⁷ Goetze 1957 s. 207.

⁴⁸ Sandars 1978 s. 112.

⁴⁹ Sandars 1978 s. 141-2; Singer 1987 s. 420-1.

ele geçen Emar krallarının adlarının geçtiği tabletlerde yeni deliller vardır.⁵⁰ Bu tabletlerin birinde Kas kralı Melişihu'nun (M.Ö.1186-1172) adının geçmesi nedeniyle Hattuşa ve Ugarit'in tahrip edildiği zamanın tahmin edilebileceği söylenmektedir. Bu kayıtlar en azından Emar'ın tahribinin M.Ö.1186'dan sonra olduğunu ortaya koymaktadır. Singer, söz konusu tahribatının 1180'den evvel olamayacağını daha önceden belirtmiştir.⁵¹ Nitekim, Akdeniz kıyısından oldukça içeride kalan bu merkez, Deniz Kavimleri göçünden etkilenmiş ama yıkılmamıştır. Singer, ayrıca Arnaud'nun Phrygler görüşüne karşı, daha doğru olarak, Emar'ı güneyden gelen Aramilerin yıktıklarını söylemektedir.

Bittel, Hattuşa'nın yıkılışını Troya VIIa tabakasının Akhalarca tahrip edildiği zamana koymak istemektedir.⁵² Akurgal da bu fikre katılmakta, Troya VIIa tabakasının yıkım tarihi olarak M.Ö. 1240-1190'ı vermektedir.⁵³ Troya VIIb tabakasına yerleşenler Phrygler idi. Bunların bir kısmı doğuya doğru giderek M.Ö. 1190-1180 yılları arasında Hattuşa'ya yıktıkları ileri sürülmektedir.⁵⁴ Bize göre, bu yıkım 1200 dolaylarında gerçekleşmiş, Phrygler de yöreye 1190-1180 yıllarında girmişlerdir.

Tarhuntaşa'nın Büyük Kralı Murşili, Mellaart tarafından III. Arnuvanda'nın oğlu olarak Hattuşa kral sülalesine bağlanmakta ve bu nedenle de IV. Murşili olarak belirtilmektedir.⁵⁵ Bize göre, Murşili, dedesi III. Murşili (Urhi-Teşub)'nin adını taşıyor olmalıdır. Kızıldağ, Karadağ ve Burunkaya yazıtlarına göre Murşili'den sonra oğlu Büyük Kral Hartapu hüküm sürdü. Onun hakimiyet alanını bıraktığı yazıtlar az çok belli etmektedir. Sınırları aşağı yukarı Hitit İmparatorluğu'nun Aşağı Ülkesi ile aynıdır. Hartapu'dan sonra bu krallığın devam edip etmediği hakkında pek birşey yoktur. Yalnız, Hawkins, Elbistan Karahüyük'te bulunmuş olan stelin kitabesini incelediği makalesinde,⁵⁶ yazıtta adı geçen Büyük Kral İr-Teşub'un Hartapu'nun neslinden olabileceğini söylemektedir. Nedeni de Karadağ-Kızıldağ yazıtları ile Karahüyük stelinin yazı karakterinin benzemesidir. Bunun yeterli bir sebep olup olmayacağını bilemiyoruz. Eğer bu doğru ise İr-Teşub, Hartapu'dan sonraki bir zamanda hüküm sürmüştür. Zamanla yoğun Luvi göçleri sonucunda Hititliler azınlık durumuna düşmüşlerdir. Luviler iktidarı ele geçirip ülkeyi küçük krallıklara ayırmışlardır.

Kargamış krallığı da yavaş yavaş küçük krallıklara bölünmüştür. Bunun Kargamış krallarının isteği doğrultusunda olduğunu sanıyoruz. Hawkins, Büyük Kral Kuzi-Teşub'un Melidia krallarının atası olduğunu keşfetmiştir.⁵⁷ Emar krallarının da

⁵⁰ Dalley 1992 s. 83 ve dipnot 23-24.

⁵¹ Singer 1987 s. 418-9.

⁵² Bittel 1950 s. 74.

⁵³ Akurgal 1989 s. 137 ve 321; Mallory 1989 s. 33'de yaklaşık olarak 1200 tarihini verir.

⁵⁴ Yakar 1993 s. 8 vd.

⁵⁵ Mellaart 1993 s. 420.

⁵⁶ Hawkins 1993 s. 277 ve 279.

⁵⁷ Hawkins 1988 s. 101 vd.

yine ayrı soydan geldikleri öne sürülmektedir.⁵⁸ Gurgum, Kumaha ve Unqi krallıklarının da Kargamış sülalesine mensup oldukları söylenebilir. Çünkü bu bölgeler, Kargamış'ın hakimiyet bölgesi olduğu gibi, bu ülkelerin eski Hitit krallarının adlarını taşıyan kralları da buna işaret etmektedir.⁵⁹ M.Ö. 1100 civarında yaşamış olan İni-Teşub ile M.Ö. 950'den önce Büyük Kral olan Ura-Tarhunza (Hurrice Talmi-Teşub) da Kargamış kralı Şarri-Kuşuh'un sülalesine bağlanmaktadır.⁶⁰ Eğer bu doğru kabul edilirse, şimdilik Şahurunuva'nın oğlu birinci İni-Teşub, son zikredilen ikinci İni-Teşub olarak söylenebilir. Ura-Tarhunza'dan sonra Kargamış kralları bir daha Büyük Kral ünvanını taşımazlar. Yıkılıp giden Hitit İmparatorluğu'nun adını (Hatti) Kargamış kralları devam ettirmişler, çevre ülkelerin kayıtlarında böyle anılmışlardır.

M.Ö.	HATTI	TARHUNTAŞA	KARGAMIŞ	ASUR
1275	III.Hattuşili		Şahurunuva	I.Salman-esser
1250	IV.Tuthaliya	Kurunta		
	Kurunta			
	IV. Tuthaliya	Kurunta	İni-Teşub I	
		Ulmi-Teşub		I.Tukulti-Ninurta
1220	III.Arnuvanda		Talmi-Teşub	
1215/10	II.Şuppiluliuma			
1200	Hattuşa'nın Yıkılması	Murşili	Kuzi-Teşub	
		Hartapu		
1100		İr-Teşub	İni-Teşub II	I.Tiglat-Pileser
950			Ura-Tarhunza	

⁵⁸ Dalley 1992 s. 83.

⁵⁹ Gurney 1972 s. 39; Hawkins 1988 s. 108.

⁶⁰ Hawkins 1974 s. 70-1; Hawkins 1982 s. 375 vd.; Dalley 1992 s. 84.

KISALTMALAR:

- Akurgal 1989 ; E.Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul.
Alp, 1995 ; S.Alp, *Bronz Tablet ve Tarhuntaş Kentinin Yeri, 1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 1995, s.11-27.
- Barnett 1967 ; R.D.Barnett, *Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age*, *CAH II/2*, s.417-442.
- Bin-Nun 1975 ; S.R.Bin-Nun. *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Heidelberg (Texte der Hethiter 5).
- Bittel 1950 ; K.Bittel, *Grundzüge der Vor-und-Frühgeschichte Kleinasien*, Tübingen.
- Çapar 1987 ; Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu, *Anadolu Demir Çağları I*, İzmir, s.13-34.
- Dalley 1992 ; S.Dalley ve B.Teissier, *Tablets from the vicinity of Emar and elsewhere*, *Iraq LIV*, s.83-112.
- Darga 1984 ; M.Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul.
Darga 1992 ; M.Darga, *Hittit Sanatı*, İstanbul.
Dinçol 1996 ; A.M.Dinçol ve B.Dinçol, *Hatip Anıtındaki hieroglif yazıt, Arkeoloji ve Sanat 73*, s.8-9.
- Garstang 1959 ; J.Garstang, ve O.R.Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London.
- Goetze 1957 ; A.Goetze, *Kleinasien*, München.
Goetze 1980 ; A.Goetze, *The Hittites and Syria (1300-1200 B.C.)*, *CAH II/2* s.252-273.
- Gorny 1989 ; R.L.Gorny, *Environment, Archaeology and History in Hittite Anatolia*, *Biblical Archaeologist* s.78-96.
- Gurney 1972 ; O.R.Gurney, *The Hittites*, London.
- Hawkins 1974 ; J.D.Hawkins, *Assyrians and Hittites*, *Iraq XXXVI*, s.67-83.
Hawkins 1976 ; J.D.Hawkins, *Karkamış, Reallexicon der Assyriologie V*, s.426-433.
- Hawkins 1982 ; J.D.Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, *CAH III/1* s.372-442.
- Hawkins 1988 ; J.D.Hawkins, *Kuzi-Teşub and the 'Great Kings' of Kargamış*, *Anatolian Studies* 38, s.99-105.
- Hawkins 1990 ; J.D.Hawkins, *The New Inscription from the Südburg of Boğazköy-Hattuşa*, *Archaeologische Anzeiger* s.303-314.
- Hawkins 1992 ; J.D.Hawkins, *The Inscriptions of the Kızıldağ and the Karadağ in the Light of the Yalburt Inscriptions*, *Sedat Alp'a Armağan*, Ankara s.259-275.
- Hawkins 1993 ; J.D.Hawkins, *The Historical Significance of the Karahöyük (Elbistan) Stele*, *Nimet Özgüç'e Armağan*, Ankara s.272-279.

- Hawkins 1994 ; J.D.Hawkins, The End of the Bronze Age in Anatolia: New Light of the Recent Discoveries, *Anatolian Iron Ages 3*, Ankara, s.91-94.
- van den Hout 1989 ; Theo P.J. van den Hout, A Chronology of the Tarhuntassa-Treaties, *Journal of Cuneiform Studies* 41, s.100-114.
- Kınal 1987 ; F.Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara.
- Mallory 1989 ; J.Mallory, *In Search of Indo-Europeans*, London.
- Mellaart 1986 ; J.Mellaart, Some Reflections on the History and Geography of Western Anatolia in the Late Fourteenth and Thirteenth Centuries B.C., *Anadolu Araştırmaları* X, s.215-230.
- Mellaart 1993 ; J.Mellaart, The Present State of 'Hittite Geography', *Nimet Özgüç'e Armağan*, Ankara, s.415-422.
- Memiş 1989 ; E.Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya.
- Memiş 1993 ; E.Memiş, Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü, *Tarih İncelemeleri Dergisi* VIII, s.19-36.
- Mora 1992 ; C.Mora, Regarding some inscriptions of Post-Hittite Kings and 'Great Kings', *Sedat Alp'a Armağan*, Ankara, s.385-390.
- Neve 1987 ; P.Neve, Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuşa 1986, *Archaeologische Anzeiger*, s.381-410.
- Neve 1990 ; P.Neve, Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa, *Anadolu Araştırmaları* XII, s.21-40.
- Otten 1988 ; H.Otten, *Die Bronzetafel aus Boğazköy, ein Staatsvertrag Tuthalijas IV*, Wiesbaden, (StBot. Beiheft 1).
- Sandars 1978 ; N.K.Sandars, *The Sea Peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean 1250-1150 B.C.*, London.
- Singer 1985 ; I.Singer, The Battle of Nihriya and of the Hittite Empire, *Zeitschrift für Assyriologie* 75, s.100-123.
- Singer 1987 ; I.Singer, Datings the End of the Hittite Empire, *Hethitica* VIII, s.413-421.
- Ünal 1977 ; A.Ünal, M.Ö.II.Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler, *Belleteri* XLI-163, s.423-446.
- Ünal 1995 ; A.Ünal, Yakılıp Yıkılan Eski Anadolu Kentlerinin akıbeti: Hitit Göçleri ve Hitit İşgalinin Anadolu İskan Tarihinde Doğurduğu Demografik Sonuçlar, *Akyurt-Devam Anı Kitabı*, İstanbul, s.367 vd.
- Yakar 1993 ; J.Yakar, Anatolian Civilization following the disintegration of the Hittite Empire: An archaeological Appraised, *Tel Aviv* 20, s.3-23.